

Наукові записки

4. Клочко В. Вінницька психоневрологічна лікарня ім. акад. О.А. Ющенка. Історичний аспект (1897-1997). – Вінниця, 1997; Бірюкова Л. Сторінки історії охорони здоров'я // Чернівецька зоря. – 2002. – 16 листопада; Святиня М.Л. Аптечное дело в Украине в 20-х годах // Провізор. – 1998. - №10; Сафо В. Медичні заклади на Поділлі (1790-1914) // Тези доповідей 16 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, Вінниця, 1997; Криворучко О.І. Стан освіти та медичного обслуговування населення в містах і селах на Поділлі в 1922-1924 рр. // Тези доповідей 11 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992; Слободянюк П.Я., Флаксемберг А.С., Іванов П.Ю. Медицина Поділля. – Кам'янець-Подільський, 2008.
5. Мерков В. Нарис санітарного стану сучасного Поділля. За таблицями та схемою санітарно-статистичного дослідження. – Вінниця, 1929.
6. Хорош І.Д. Розвиток охорони здоров'я на селі в Українській РСР (1918-1929 рр.) – К., 1969.
7. Отчет Губисполкома Подолии за 1920-1921 гг. – Вінниця.
8. Отчет Подольского Губернского Исполнительного Комитета за 1923 год к 4-му Губернскому съезду Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов. – Вінниця, 1924.
9. ДАВО. – Ф. Р-777. – Оп. 2. – Спр. 247.
10. ДАВО. – Ф. Р-777. – Оп.6. – Спр. 65.
11. Баткіс В. Перші кроки будівництва радянської охорони здоров'я на Україні (1918-1922). – К., 1961.
12. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957.
13. ДАВО. – Ф. Р-777. – Оп. 3. – Спр. 1.
14. ДАВО. – Ф. Р-151. – Оп. 1. – Спр. 104.
15. ДАВО. Ф. Р-777. – Оп.4. – Спр.4.

Кузьминец Н.П. ОРГАНИЗАЦИЯ ОХРАНЫ МАТЕРИНСТВА И ДЕТСТВА НА ПОДОЛИИ В НАЧАЛЕ 1920-Х ГГ.

В статтє показаны мероприятия органов советской власти на Подолье по организации охраны материнства и детства, функционирование органов охраны материнства и детства в 20-х годах XX века.

Ключевые слова: Подолье, охрана материнства и детства, детские дома, ясли, детская смертность.

Kuzminets N.P. ORGANIZATION OF MOTHER'S AND CHILDREN'S PROTECTION IN PODILIA AT THE BEGINNING OF 1920 –S.

The article reveals the measures of organization of mother's and children's protection by bodies of the soviet power in Podilia and functions of bodies of mother's and children's protection in 1920 –s of the XX-th century.

Key words: Podilia, mother's and children's protection, orphanages, day nursery, children's mortality.

УДК 94 (477) «1920/1925»

П.С. Григорчук

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.

В статті розглянуто особливості проведення земельної політики на Поділлі, проаналізовано діяльність місцевих органів радянської влади щодо аграрних перетворень в початковий період НЕПу.

Ключові слова: Поділля, аграрна політика, земельні відділи, розподіл землі.

Розвиток Української держави відбувається на фоні складних і досить суперечливих явищ соціально-економічного життя суспільства. Глибокі зміни, які мають місце в сучасній Україні, вимагають науково обґрунтованої розробки та реалізації нових моделей розвитку. За цих умов особливого значення набуває глибоке осмислення і творче використання набутого вітчизняного історичного досвіду, теорії і практики вирішення цілого комплексу складних проблем життя селянства та забезпечення ефективного функціонування аграрного сектора національної економіки. У зв'язку з цим значний інтерес становлять специфічні особливості

.....
перебігу аграрних перетворень, що відбувалися в українському селі, зокрема на Поділлі, в добу нової економічної політики.

Здавня природно-географічні та кліматичні особливості Поділля визначили аграрний характер краю. І тому саме проблеми аграрної сфери потребують більш детального дослідження не тільки економістів, а й істориків. Дослідження аграрного розвитку Поділля є складовою частиною вивчення загальної проблеми економічного розвитку країни.

Питання аграрних відносин в Україні в початковий період нової економічної політики розглядалися у працях О.І. Ганжі, В.В. Калініченка, С.В. Корновенка, В.М. Лазаренка, В.І. Марочка, А.Г. Морозова, П.П. Панченка, О.А. Пиріг [1] та ін., але в регіональному розрізі дана тема досліджувалася недостатньо. Мета даної статті - показати політику місцевих органів радянської влади щодо проведення землевлаштування та відбудови сільського господарства Подільської губернії на початку 20-х років ХХ ст.

Сільське господарство Поділля, як і України в цілому, на початку 20-х років перебувало у важкому становищі, що зумовлювалося тривалими воєнними діями, порушенням усіх економічних зв'язків, а головним чином, державною політикою щодо селянства – продрозкладкою разом з іншими заходами політики «воєнного комунізму». Лише перехід до НЕПу сприяв піднесенню цієї галузі економіки України. Однак, і в цей період в політиці держави на селі часто політичні мотиви переважали над інтересами селянства та господарською доцільністю. Таке ставлення до проблем сільського господарства проявилось і в діяльності місцевих рад Поділля.

Питання відбудови галузей сільськогосподарського виробництва, проведення земле влаштування неодноразово розглядалися на з'їздах Рад Подільської губернії, засіданнях виконавчих комітетів та їх президій. Виконання їх рішень покладалось на земельні відділи, волосні та сільські ради.

Прагнення більшовиків опанувати складну ситуацію на селі виявилось в ретельному контролі за діяльністю місцевих органів влади в цьому напрямку. Матеріали губпарткому свідчать про те, що губернський земвідділ періодично звітував перед ним. Крім того, при губернському і повітових парткомах існували відділи по роботі на селі, при волосних парткомах – парторганізатори, на село посилалися партійні інструктори та агітатори [2, 15].

Протягом 1920 р. місцевими органами влади губернії було завершено конфіскацію землі та опис конфіскованих маєтків. Волосні ревкоми (потім виконкоми), їх земельні відділи або загальні збори селян створювали комісії, які складали акт про конфіскацію маєтку та перепис його майна і передавали всі матеріали в повітовий земельний відділ, де складалися зведені дані для губернського земвідділу.

Головними недоліками попереднього розподілу землі були збереження черезсмужжя, далекоземелля, проведення «чорних перерозподілів», незадовільне документальне оформлення [3, 117]. Оскільки Подільська губернія відносилась до розряду малоземельних, то за мету ставилася конфіскація «надлишків» землі у заможних селян. Закон про закріплення землекористування, схвалений V Всеукраїнським з'їздом Рад у березні 1921 р., передбачав закріплення за селянськими господарствами в 9-річне користування землі в тих волостях і селах, де були конфісковані надлишки землі у заможних господарств. Проте, якщо на Україні планувалось завершити закріплення земель до 15 вересня 1921 року, то на Поділлі на цей час закріплення відбулося менш, ніж на третині площі [4,34]. У доповіді на II з'їзді Рад Поділля в грудні 1921 року зазначалось: «Ми не змогли приступити до закріплення землі відповідно до закону від 2 березня 1921 року, тому нам довелось просити про продовження терміну на один рік і остаточно завершити закріплення землі до 15 вересня 1922 року» [5, 24].

Затримка із проведенням землевпорядкування на Поділлі була пов'язана з відсутністю губземвідділу, який мав координувати проведення таких робіт. Через військові дії та активізацію селянського повстанського руху в регіоні він був створений і зміг приступити до своєї роботи лише в кінці 1921 року. Серйозною перешкодою при землевпорядкуванні було те, що в губернії не було проведено ні генерального, ні спеціального межування, і навіть обліку земель [6, 8].

Вимоги зрівняльного поділу земель явно суперечили програмним цілям більшовиків. Тому діяльність новостворених земельних відділів була спрямована, в першу чергу, на роботу по націоналізації земель для потреб державних установ і підприємств. З цим рішенням пов'язувалось прагнення владних структур націоналізувати найкращі земельні ділянки. Всього

на Поділлі потрібно було забезпечити землею 66 цукрових заводів, 120 винзаводів, 100 радгоспів, 6 селекційних станцій та інші державні установи, які потребували земельних площ. Відведення націоналізованих земель на Поділлі планувалось завершити до кінця 1922 року і лише після цього розпочати внутрішньо-селищне землевпровадження [7,43].

«Земельний кодекс» (листопад 1922 р.) заперечив подальший розподіл земель поміж волостями та селищами. Основна увага земельних органів у 1923 р. зосередилась на внутрішньоселищному землевлаштуванні, яке проводилось тепер за рахунок селян. Продовжувалась конфіскація земельних надлишків у «куркулів».

На початок 1924 року Поділля залишалось єдиним регіоном, де суцільну перевірку землекористування не вдалося закінчити. Рішенням ВУЦВК у винятковому порядку його було продовжено до 15 квітня 1924 р [7, 61].

В цілому, результатом «соціалістичного землевпорядкування» на Поділлі стало зменшення селянських наділів. Цілеспрямована державна політика ліквідації поміщицького землеволодіння, яку втілювали в життя місцеві органи влади, зумовила появу маси дрібних селянських господарств з низькою продуктивністю. Це було однією з причин поглиблення кризи сільського господарства в регіоні на початку 20-х років і затримки темпів його відновлення в наступні роки.

Державна політика щодо відбудови сільського господарства України в першій половині 20-х років була зорієнтована на піднесення дрібного селянського господарства. При цьому, на початку 20-х років селянські господарства були поставлені в повну залежність від держави, оскільки внаслідок скасування товарно-грошових відносин забезпечувалися посівним матеріалом, реманентом, худобою через місцеві органи влади, зокрема земельні відділи.

Підтвердженням цього є діяльність місцевих Рад Поділля щодо організації посівних кампаній. Як свідчать матеріали, основною їх турботою було забезпечення селян посівним зерном. При виконавчих комітетах і земвідділах існували комісії, які відповідали за проведення посівних кампаній. Але 1921 р. всього було засіяно 618 тис.десятин, з них пшениці – 179 111 десятин, жита – 439 037 десятин, незасіяними залишилися – 20 тис. десятин землі [8,10].

Залежність селян від державного постачання посівним зерном давала можливість органам влади диктувати свої умови його розподілу. Так, за розпорядженнями губземвідділу (1921 р.) першими одержували зерно радгоспи і колгоспи, потім родини червоноармійців, бідняки і незаможники, в останню чергу – заможники [3, 135].

Справою забезпечення селян реманентом напочатку 20-х років також відали місцеві земельні відділи. Вони брали на облік весь реманент, майстерні і кузні в конфіскованих мастках, «зайвий» реманент у заможних господарів. Розподілявся він в першу чергу радгоспам і колгоспам, а з того, що залишалось, створювалися прокатні пункти. Право першочергового і безкоштовного користування їх реманентом мали члени КНС. 1921 р. на Поділлі діяли 142 прокатні пункти і господарські майстерні при них [9, 14-16].

Важливою ланкою роботи земельних відділів було відновлення тваринництва. Місцеві ради забезпечували селян фуражем, купували худобу в інших губерніях, продавали її на пільгових умовах селянам, надавали їм цільові кредити [10, 6].

Робота, спрямована на покращання порід селянської худоби, через нестачу коштів і фахівців почала проводитися з 1921 р. Земельними відділами була зареєстрована уся породиста худоба, організовувалися злучні пункти (в 1921 р. їх було в губернії 22) і племінні розплідники [3, 126]. Умовою відновлення поголів'я худоби в губернії була також організація ветеринарної справи, яка відбувалася з великими труднощами: не було медикаментів, коштів на їх придбання, засобів пересування для лікарів. На 1921 рік в Подільській губернії нараховувалось всього 65 ветеринарних лікарів [8, 23].

В цілому, ця робота також була спрямована на допомогу в першу чергу незаможникам і підтримку колгоспів і радгоспів. Серед них розподілялася худоба, яка конфісковувалась в «нетрудових» і «куркульських» господарствах. Худоба членів КНС спочатку безкоштовно, потім на пільгових умовах, обслуговувалась на злучних пунктах.

Отже, допомога надавалась господарствам, які не були основою відбудови сільського господарства, але вважалися більшовиками опорою їх аграрної політики. Наслідком цього був низький рівень забезпеченості селян губернії реманентом, худобою. Крім того, незважаючи на загальне збільшення кількості худоби, в 1924-1925 рр. 60 % господарств взагалі не мали

робо́чої худоби, обробка селянами землі власною худобою становила 19,4 %, найманою – 55,3 % [11, 18]. Все це затримувало відбудову сільського господарства губернії.

Увага місцевих рад була спрямована також на розвиток садівництва, городництва, бджільництва, вирощування тютюну, проведення меліоративних, агрономічних робіт, боротьбу зі шкідниками [3, 127].

Державна політика, спрямована на підтримку дрібного одноосібного господарства, поєднувалася із всебічним сприянням розвитку соціалістичних форм господарювання на селі – колгоспів, радгоспів, а також кооперативному будівництву, яке вважалося передумовою колективізації.

Організацією колгоспів займалися спеціальні підвідділи земельних відділів виконкомів (реєстрували, контролювали їх діяльність та інше). До колгоспів вступали переважно селяни-бідняки і члени КНС з метою поліпшити своє матеріальне становище. Зі свого боку, держава, яка сподівалась створити на їх основі показові господарства, надавала їм різноманітні пільги та агрономічну допомогу. Проте, всі ці заходи не давали помітного результату. В матеріалах губернського земвідділу постійно вказувалось на незадовільний стан колгоспної справи, відсутність прогресивних форм господарювання та правильного керівництва, економічну слабкість і, як висновок, неможливість існування колгоспів без серйозної допомоги та недовірливе ставлення до них селян.

З 1921 р. місцеві органи влади Поділля, а саме сільські ради і волосні (районні) виконкоми реєстрували договори оренди та найму, наглядали за їх виконанням. Внаслідок загальної слабкості роботи, відсутності досвіду в цій справі, необхідних документів і недосконалості законодавства, вони робили багато помилок, чим викликали незадоволення селян [8, 170].

Таким чином, діяльність місцевих органів влади Подільської губернії щодо відбудови і розвитку сільського господарства відбувалася по таких напрямках: конфіскація «нетрудових земель» і земельних надлишків у заможних селян, їх облік і попередній розподіл; проведення земле-влаштування; організація посівних кампаній; налагодження тваринництва, садівництва, бджільництва та інших галузей сільськогосподарського виробництва; ремонт і постачання села реманентом і сільськогосподарськими машинами; організація радгоспів і колгоспів; сприяння роботі кооперативних установ; агрономічна робота; регулювання питань оренди та найму.

Проте дана політика мала суперечливий характер, оскільки в політиці більшовицького керівництва України на селі часто політичні мотиви переважали над інтересами селянства та господарською доцільністю. Нормальній роботі місцевих рад в цьому напрямку, крім того, перешкоджали загальна економічна розруха, відсутність кваліфікованих фахівців і коштів, недостатній досвід.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Х., 1997; Корновенко С.В., Лазаренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податковаполітика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004; Марочко В.І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу. – Черкаси, 1993; Панченко П.П., Марчук В.А. Аграрна історія України. – К., 2000; Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001.
2. Комітети незаможних селян України 1920-1933 рр. Зб. док. і мат. – К., 1968.
3. Отчет Губисполкома Подолии за 1920-1921 гг. – Вінниця, 1922.
4. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф.27. – Оп. 2.-Спр.109.
5. Стенографический отчет II губсъезда Советов Подолии. 3-5 декабря 1921 г. – Вінниця, 1922.
6. ДАВО. - Ф27.- Оп.1.- Спр.293.
7. Отчет Губэкономсовещания с апреля 1922 г. по 1 октября 1922 г.-Вінниця, 1923.
8. Отчет Губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. За август-декабрь 1921г. – Вінниця, 1922.
9. Закон «Про комітети незаможних селян». 27 травня 1922 р. - Вінниця, 1922.
10. ДАВО.-Ф.1.- Оп.1.-Спр.8.
11. ДАВО.- Ф.1.- Оп.1.- Спр.7.

Григорчук П.С. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ 20-Х ГГ. XX В.

В статье рассмотрены особенности проведения земельной политики на Подолье, проанализировано деятельность местных органов советской власти в сфере аграрных преобразований в начальный период НЭПа.

Ключевые слова: Подолье, аграрная политика, земельные отделы, распределение земли.

Grigorchuk P. S. SOME SPECIALITIES OF AGRARIAN RELATIONS IN PODILIA PROVINCE AT THE BEGINNING OF 20-S OF THE XX-TH CENTURY.

The article deals with the specialities of the land policy in Podilia. It is analysed the activity of local bodies of soviet power concerning the agrarian reforms at the beginning of NEP.

Key words: Podilia, agrarian policy, land departments, division of land.

УДК 94 (477. 43/44) : 63-051»192»

О.О. Стадник

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО НЕПУ

В статті окреслюється коло проблем, які мали місце в сільському господарстві Поділля після закінчення революції та громадянської війни та причини, що привели до катастрофічного становища селянства.

Ключові слова: Поділля, селянське господарство, «воєнний комунізм», продрозкладка.

В сучасній історичній науці відбувається переоцінка соціально-економічних процесів, що мали місце у 1920-х рр. в Радянській Україні. Потреба отримання достовірної інформації про причини, хід і наслідки соціально-економічних перетворень цього періоду у республіці визначає підвищену увагу до особливостей розвитку різних її регіонів, зокрема, подільського, де існували досить відмінні від інших частин України специфічні риси розвитку сільського господарства, які позначалися на становленні нової економічної політики у регіоні. Окреслена проблема знайшла відображення у публікаціях таких сучасних дослідників, як В. Калініченко, С. Кульчицький, С. Лях, В. Марочко, О. Ганжа [1]. Однак аналіз їх наукового доробку свідчить, що у своїх роботах вони торкаються економіки України в цілому, а місцевий матеріал залучають переважно з ілюстративною метою. В даний час активізуються наукові та історико-краєзнавчі дослідження і подільського села. Першу спробу узагальнюючої праці з історії подільського селянства у 20-30-і рр. ХХ ст. зробив на початку 1990-х І. Шульга [2]. Окремі аспекти його розвитку у зазначений період вивчають місцеві історики С. С. Вініковецький, П. Григорчук, О. Мельничук, Р. Подкур [3]. Разом з тим поза належною увагою, на наш погляд, опинилося коло питань, пов'язаних з причинами економічної кризи 1920 р., які і намагається з'ясувати автор статті. Об'єктом вивчення є подільське селянство у переднепівські роки, предметом – соціально-економічні процеси у подільському селі, зумовлені громадянською війною та політикою «воєнного комунізму».

Після закінчення громадянської війни приступати до мирного будівництва доводилося у надзвичайно складних історичних умовах. Бойові дії Першої світової війни і Української революції, які точилися на території України безперервно на протязі майже семи років, припинилися. Виснажене війнами сільське господарство України в 1920 р. перебувало у стані занепаду. Втрати України становили 12 млрд. крб., загальна кількість посівних площ скоротилася на 20%, погіршилась якість обробітку землі. Катастрофічно знизився валовий збір зернових культур – до 45 млн. ц. проти 231, 6 млн. у 1913 р. [4].

Економічне становище Подільської губернії, яка в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції стала ареною безперервних боїв, було також вкрай важким. Чисельність населення губернії складала 3 358687 чол. [5]. За цим показником Поділля займало 3 місце серед губерній тодішньої майже 26-мільйонної України, поступаючись лише Київській та Донецькій губерніям. Більшістю його населення було селянство. Із загальної кількості жителів 2963085 чол. проживало на селі [6]. За кількістю населення на 1 кв. км Поділля займало 1 місце